

Rumantsch grischun u la forza da la disa

1. part

■ **Il 10 da zercladur vuscha il suveran grischun sur da la revisiun parziala da la Lescha davart il diever dals dretgs politics. En cas d'acceptanza da la revisiun da l'art. 23 da questa lescha dessi ina midada areguard il diever dal rumantsch: il material da votaziun adressà a la populaziun rumantscha na vegniss betg pli redigì en sursilvan e ladin (vallader), mabain en rumantsch grischun. En duas contribuziuns successivas vulain nus presententar a las votantas ed als votants da lingua rumantscha las midadas linguisticas principalas che resultan da questa decisiun politica.**

Il rumantsch grischun, stgaffi il 1982 a basa da las directivas scientificas da prof. Heinrich Schmid, retira sia substanza linguistica exclusivamain dals idioms e dialects rumantschs existents. Grazia a ses diever en ils pli divers secturs da la vita da mintgadi, nuà ch'il rumantsch era exclus fin qua per raschuns praticas e finanziales, permetta el a nossa lingua da s'adattar permanentamain al mund modern: il rumantsch vegn qua tras enritgì cun plects novs che penetran (e penetreschan anc oz) per gronda part en tudestg en nossas regiuns e vischnancas.

Communicaziun surregiunala

Il rumantsch grischun è ina varianta dal rumantsch che serve surtut a la communicaziun surregiunala, q.v.d. per documents che regardan l'entira Rumantschia e per tals che na vegnissan mai realisads en dus, maindir en tshintg idioms. Tals documents, adressads a l'entira Rumantschia, èn era las explicaziuns dal cussegl grond dal Grischun per las votaziuns chantunales dal pievel, redigidas fin qua en sursilvan e ladin.

La forza da la disa

La disa da chapir ina varianta linguistica diversa da l'agen idiom u dialect po be augmentar cun la pussaivladad da leger regularmain texts en quella varianta. Las pussaivladads da leger rumantsch grischun èn oz multifaras: La Quotidiana publicgescha mintga di artitgels en la lingua unificgada, la confederaziun, la Lia rumantscha ed il chantun dovran dapi il 1986 respectivamain dapi il 1994/96 il rumantsch grischun per texts uffizials che sa drizzan a l'entir territori rumantsch. L'Uniun Rumantsch Grischun publicgescha mintg'onn cudeschs attractivs en la lingua cuminaila. Bleras interpresas publicas e privatas, firmas, organisaziuns ed instituziuns laschan translatar en rumantsch grischun texts da tut gener sco inserats, instrucziuns da diever, prospectes, brochuras, formulars, inscripziuns, descripziuns da products u texts da reclama. La lingua unificgada vegn però era duvrada en publicaziuns pli grondas ed en singulas ovras litteraras.

Il rumantsch grischun sto pudair sa sviluppar

Il rumantsch grischun na vegn pia betg pli utilisà unicamain en domenas «placativas» ed «administrativas», ma ha cumenzà a survegnir in'atgna dinamica. Per daventar ina lingua viva e familiara, che po vegnir acceptada da tuttas e tuts sco lingua surregiunala, sto el pudair sa sviluppar vinavant. El sto perquai pudair fitgar pe en ils pli divers secturs dal mintgadi. El sto però er pudair vegnir derasà e legì. Cas cuntrari resta el in fantom, tolerà dals ins per tscherts secturs limitads, demunisà dals auters sco pizzamort dals idioms.

Per mancanza da disa da leger texts uffizials en rumantsch en general ed en rumantsch grischun en spezial han bleras e blers anc adina bregias da chapir tals texts scrits en la lingua unificgada. Ils formulars per las dumbraziuns federalas dal pievel per exempel chaschunan adina puspè irritaziuns pervia dal rumantsch grischun. In n'è tschert betg adina fitg simpel da chapir immediat il rumantsch grischun, ma – sajans sincers! – chapin nus adina tut en noss idioms u en tudestg?

Sistem regular e transparent

Il sistem dal rumantsch grischun è simpel, regular e transparent. 99,9% da sia substanza deriva d'in u l'auter idiom, d'in u l'auter dialect da noss vitgs. Tutina paran ils lecturs d'avair mintgatant tschertas difficultads da chapir il rumantsch grischun.

Ins sto distinguer trais categorias da difficultads en connex cun il rumantsch grischun:

1. Difficultads che resultan da divergenzas effectivas tranter il rumantsch grischun ed ils idioms. Il rumantsch grischun cuntegna insaquants plects u modas da scriver che pon difficultar sia chapientscha, perquai ch'els èn esters a l'ina u l'autra regiun, p. ex.:

* scripziuns: vatga, stgars, lieu

* la negaziun: jau na vegn betg a chasa; el nun è partì en vacanzas

* il futur: ti vegns ad esser cuntenta

Savens existan dentant en rumantsch grischun pliras variantas idiomaticas (sinonims) per il medem plect, p. ex. :

* però / dentant

* be / mo / sulettamain

* agreabel/empernaivel

* fraja / farbun

* entschaiver / cumenzar

2. Difficultads che n'han da far nagut cun il rumantsch grischun, ma cun in deficit dal rumantsch in summa per mancanza da diever en ils divers secturs da la vita da mintgadi. Il rumantsch grischun furnescha la terminologia nova che vegn derasada tras ils pli differents texts. Da quella profitan era ils idioms. Ils plects novs (neologissem) sa differenzieschan dal rest fitg pauc d'in idiom a l'auter.

3. Difficultads per mancanza da pratica da leger texts rumantschs en general. Ins dat savens la culpa al rumantsch grischun, sch'ins na chapescha betg in plect u l'auter, ina construcziun u l'autra. En vardad han ins dentant savens bregias da chapir il rumantsch grischun, perquai ch'ins n'ha betg la pratica da leger texts pli complexs en rumantsch in summa.

Anna-Alice Dazzi
e Manfred Gross/LR